

Иляшова Г.К.

Еңбекке жарамды халықтың жұмысбастылығы: теориялық және практикалық көзқарас

Халықты жұмыспен қамту аясында болып жатқан барлық үдерістер жүйелілікті, нарықтық жағдайда жұмыспен қамтудың дамуына бағытталған шараларды ой елегінен өткізуді және тиісті шаралар жасауды қажет етеді. Бұл шаралар бір жағынан, экономиканың дамуын, екінші жағынан халықты әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етуі керек.

Нарықтық экономиканың маңызды түрлерінің бірі еңбек нарығы және еңбек нарығының маңызды мәселесі жұмыспен қамту саясаты қаралған.

Халықты жұмыспен қамту – қоғамның бұрынғы тарихы және қазіргі кезеңдегі көкейкесті мәселелердің бірі. Сондықтан да бұл мәселеге баса көңіл аудару, яғни жұмыссыздарды әлеуметтік қорғауға бағытталған шаралар жүйесін жүзеге асыру жұмысқа ділгер болып отырғандар арасындағы шиеленісті бәсеңдетіп қана қоймай, көп жағдайда, отбасына бірден-бір табыс табу мүмкіндігіне қол жеткізеді әрі субъектінің қоғамда өз орнын табуына негіз болады.

Берілген мақалада осы үдерістердің отандық еңбек нарығы тәжірибесінде жүзеге асырылуының сипаты, экономикалық белсенді халық құрамы қарастырылады.

Түйін сөздер: еңбек, еңбек нарығы, экономикалық белсенді халық, жұмысбастылық, жұмыссыздық.

Ilyashova G.K.

Full employment: theoretical and practical approach

In a market economy instead of a general obligation to work is declared voluntary community service. Officially recognized by the unemployment rate. In addition to market goods and services and the securities market is formed by the labor market as one of the market sectors. The labor market is becoming the main tool for shaping the demand and supply of labor, distribution and redistribution of its industry and the sectors of the economy, the country's regions. The most important problems of the market economy are employment and unemployment, their ratio. This article discusses the different approaches to the implementation of these processes in Kazakhstani practice. The brief overview of the state employment policy and defined categories of the employed population.

Key words: labour, the labor market, the economically active population, employment, unemployment.

Иляшова Г.К.

Занятость трудоспособного населения: теоретический и практический подход

В рыночной экономике взамен всеобщей обязанности трудиться провозглашается добровольность общественно полезного труда. Официально признана безработица. Наряду с рынком товаров и услуг и рынком ценных бумаг формируется рынок труда как один из секторов рыночной экономики. Рынок труда становится главным инструментом формирования спроса и предложения рабочей силы, распределения и перераспределения ее по отраслям и секторам экономики, регионам страны. Важнейшими проблемами рыночной экономики становятся занятость и безработица, их соотношение. В данной статье рассматриваются различные подходы к реализации данных процессов в казахстанской практике. В статье проведен краткий обзор государственной политики занятости и определены категории занятого населения.

Ключевые слова: труд, рынок труда, экономически активное население, занятость, безработица.

**ЕҢБЕККЕ ЖАРАМДЫ
ХАЛЫҚТЫҢ
ЖҰМЫСБАСТЫЛЫҒЫ:
ТЕОРИЯЛЫҚ
ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ
КӨЗҚАРАС**

Еңбекке жарамды халық — өздерінің психологиялық және физиологиялық дене бітімдеріне қарай еңбек үдерісіне қатысуға қабілеттері бар еңбек жасындағы (Қазақстан бойынша: 16-58 жас арасы (2017 жылдан бастап 63 жасқа дейін) әйелдер және 16-63 жас арасы ер адамдар) тұлғалардың жиынтығын айтамыз. Еңбекке жарамды халықтың жас мөлшерінің шегі қоғамдық нормалар мен дәстүрлер бойынша анықталынады. Еңбекке жарамды халық екі топтан тұрады: экономикалық белсенді халық және экономикалық белсенді емес халық.

Еңбекке жарамды халықтың маңызды бөлігі – еңбек жасындағы еңбекке жарамды халық – қоғамның еңбек ресурстарының потенциалды көлемін анықтайды. Халықтың жалпы санындағы еңбекке жарамды халықтың үлесі, және де еңбекке жарамды халықтағы халық үлесі сияқты туу динамикасы мен халықтың жастық құрылымының өзгерісіне тікелей байланысты болады.

Жұмыспен қамту – бұл халықтың еңбекке кірісу мөлшерін, жұмысшы мен оның жеке мұқтаждықтарының қанағаттандырылу дәрежесін, ақы төленетін жұмыс орындарындағы табыс табуға мүдделілігін көрсететін еңбек қызметіне қатысуы жөніндегі қатынастар жиынтығы [1].

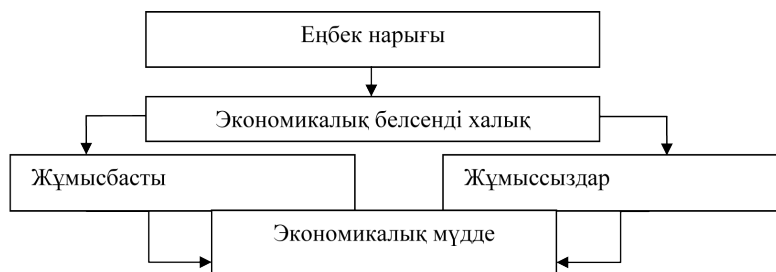
Суреттен байқағанымыздай, еңбекке жарамды халықтың негізгі бөлігін экономикалық белсенді халық анықтайды, және де мұндағы жұмысбастылар мен жұмыссыздардың экономикалық белсенділіктері еңбек нарығындағы іс-әрекеттерімен анықталады, яғни жұмысбастылар тікелей жұмыс орындарындағы белсенділікті құраса, ал жұмыссыздар сол жұмыс орындарын іздеудегі белсенділіктерімен анықталады. Сондай-ақ осы екеуін де біріктіретін ол – экономикалық мүддені көздеулері болып табылады.

Еңбек нарығының теориялық негіздері тарихының іргетасының қалануына классикалық мектеп өкілдері көп үлес қосқанын білеміз. XX және XXI-ғасырларда еңбек нарығы теориясы А. Маршалл, Д. Кейнс, П. Самуэльсон, К. Маркс сияқты т.б. көрнекті экономист-ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды.

Экономика ғылымында алғаш рет еңбек нарығының теориялық негіздерін қалаған классикалық мектеп өкілдерінің бірі шотланд экономисті Адам Смит болып табылады. Адам Смиттің ілімі материалдық, қаржылық және адамзат

ресурстарын оптимал түрде пайдалану шарты ретіндегі еркін бәсекелестік туралы тезисіне негізделеді. Оның экономикасындағы халық-

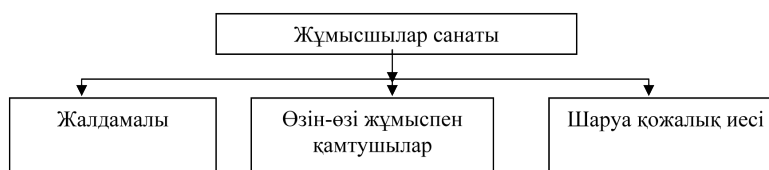
ты жұмыспен қамту көлемі бір жұмыскердің жалақысының орташа ставкасының мөлшерімен анықталады [2].

1-сурет – Еңбек нарығының құрылымы

Классикалық экономиканың көрнекті бір өкілі Давид Рикардо (1772-1823жж.) жалақы мөлшерінің еңбек ұсынысына тәуелділігі туралы қағиданы дәлелдеді. Ал қазіргі ең-

бек нарығы жалдау және еңбек ұсынысымен байланысты қоғамдық қатынастар жүйесі болып табылады. Оны төмендегі суреттен көре аламыз.

2-сурет – Жұмысшылар санаты

Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы «Халықты жұмыспен қамту туралы» заңының 1-бабында: «Жұмыспен қамтылу – азаматтардың Қазақстан Республикасының Конституциясына, заңдары мен өзге де нормативтік құқықтық актілеріне қайшы келмейтін жеке қажеттерін қанағаттандыруға байланысты және оларға табыс немесе кіріс әкелетін қызметі» деп беріледі. Экономикалық тұрғыдан халық белсенді және енжар болып бөлінеді. Экономикалық тұрғыдан белсенді халық (жұмыс күші) – еңбекке жарамды жастағы адамдар (экономикада жұмыспен қамтылғандар және жұмыссыздар); ал экономикалық тұрғыдан енжар халық – экономикалық тұрғыдан белсенді халықты есепке алу үшін белгіленген жасқа толмаған адамдарды да қоса алғанда, жұмыс күші құрамына кірмейтін халық, жұмыс істемейтін және жұмыс іздемейтін азаматтар, оның ішінде: үй шаруасындағы әйелдер, жұмыс істемейтін мүгедектер, жұмыс істемейтін зейнеткерлер, оқушылар мен студе-

нттер, күндіз оқыту нысанындағы бөлімдердің тыңдаушылары мен курсанттары (магистратура мен аспирантураны қоса алғанда), рантье, сондай-ақ жылжымалы немесе жылжымайтын мүлікті жалға беруден кіріс алатын өзге де тұлғалар.

Жұмыспен қамтылған халыққа:

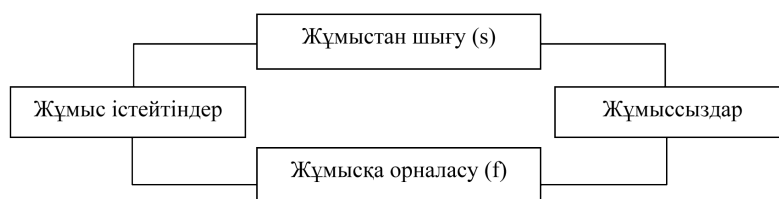
- 1) жеке еңбек шартымен жұмыс істейтін, оның ішінде толық не толық емес жұмыс уақыты жағдайларында сыйақы үшін жұмыс орындайтын немесе өзге де ақы төленетін жұмысы (қызметі), кірісі бар;
- 2) кәсіпкерлік қызметпен шұғылданатын;
- 3) өз бетінше жұмыспен айналысатын;
- 4) қосалқы кәсіпшілікпен айналысатын және өнімді шарттар бойынша өткізетін;
- 5) жұмысты азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар бойынша орындайтын азаматтар, сондай-ақ өндірістік кооперативтердің (артельдердің) мүшелері;
- 6) ақы төленетін қызметке сайланғандар, тағайындалғандар немесе бекітілгендер;

7) Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, ұлттық қауіпсіздік органдарында, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ішкі әскерлерінде, Республикалық ұланда, Қазақстан Республикасының Төтенше жағдайлар жөніндегі агенттігінің бөлімдерінде және өзге де әскери құралымдарда қызмет өткеріп жүрген азаматтар жатады [3].

Жұмысбастылық теориясының негізгі постулаттарының бірі «Оукен заңы» болып табылады. Бұл жұмыссыздық деңгейі мен ЖҰӨ-нің артта қалушылығы арасындағы байланысты қарастырады. Бұл қатынас жұмыссыздықтың нақты деңгейінің өз табиғи деңгейінен 1 пайыз жоғарыласа, онда ЖҰӨ-нің артта қалушылығы 2,5 пайызды құрайтынын көрсетеді.

«Оукен заңын» Қазақстан ақиқатына пайдалану экономикалық дамудың бұл этапында қиыншылықтар туындатуда. Ең алдымен, табиғи жұмыссыздық деңгейін анықтау болып

табылады. «Толық жұмысбастылықты» бүкіл 100% халық жұмыспен қамтылған деп түсіну дұрыс емес. Теория бойынша белгілі бір жұмыссыздық деңгейі болуға тиісті деп саналады. Жұмыссыздықтың табиғи деңгейі өз алдына тұрақсыз көрсеткіш. Күн сайын кейбір жұмысшылар жұмыстан шығады немесе жұмыстан шығарады, ал кейбір жұмыссыз жаңа жұмыс табады. Бұл үздіксіз жұмыссыздар қатарына кіру және шығу жұмыссыздық жағдайдағы жұмыс күшінің үлесімен анықталады. Жұмыссыздықтың табиғи деңгейінің үлесі қарапайым, бірақ маңызды қорытынды шығады. Кез-келген жұмыссыздықтың табиғи деңгейін төмендетуге негізделген экономикалық саясат не жұмыстан шығару деңгейінің төмендеуіне, не жұмысқа орналасу деңгейінің артуына себепші болу керек. Осыған сәйкес көрсеткіштерге әсер ететін кез келген саясат жұмысбастылықтың табиғи деңгейін де ауыстырады [4].

3-сурет – Жұмысы барлар қатарынан жұмыссыздар қатарына ауысу және керісінше

Сурет бойынша белгілі уақыт аралығында жұмыс істейтін адамдар бөлігі (s) өзінің жұмыс орындарын жоғалтады, ал жұмыссыздар бөлігі (f) жұмыс табады. Жұмысқа орналасу және жұмыстан шығу көрсеткіштері жұмыссыздық деңгейін анықтайды.

Сонымен, жұмыссыздықтың табиғи деңгейі жұмысшы күші нарығының балансталуымен анықталады. Бірақ, Қазақстанда мұндай балансталу жоқтың қасы. Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің статистикалық мәліметтеріне сәйкес жұмысшы күшіне деген сұраныс және жұмысқа орналасу көрсеткішінен 40 есе көп. Яғни, экономикалық дамудың бұл этапында Қазақстандағы жұмыссыздықтың табиғи деңгейін анықтау жайлы айтылмайда да. Қазақстан Республикасының статистика жөніндегі Агенттігімен республикадағы жұмыссыздықтың нақты деңгейі ресми тіркелген мөлшерінен 3 есе көп [5].

Сонымен, ұсынылған материалдарға қарап, республикадағы соңғы жылдары болып жатқан

жұмысбастылық аясындағы үдерістер нарықтық теорияның негізгі элементтеріне толық сәйкес келмейтінін көреміз.

Халықты жұмыспен қамту аясында болып жатқан барлық үдерістер жүйелілікті, рыноктық жағдайда жұмыспен қамтудың дамуына бағытталған шараларды ой елегінен өткізуді және тиісті шаралар жасауды қажет етеді. Бұл шаралар бір жағынан, экономикалық дамуын, екінші жағынан халықты әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етуі керек.

Жалпы экономиканың гүлденуі, қоғамдық байлықтың өсуі сайып келгенде жұмысшылардың өздерінің еңбегінің нәтижесіне деген мүдделілігіне, еңбекке деген өздерінің қабілеттіліктерін пайдалануына және оны дамытуға байланысты болады.

Жұмысбастылық қатынастары экономикалық, демографиялық және әлеуметтік үдерістермен байланысты. Жұмысбастылықтың экономикалық мазмұны жұмысшы үшін өз еңбегімен өзіне лайықты өмір сүруін қамсыздандырудан жә-

не қоғамдық өндірістің тиімділігінің өсуіне әсер етуінен, демографиялық-жұмысбастылықтағы халықтың жас-жыныстық сипаттамасының өзара байланысынан, оның құрылымынан және т.б., әлеуметтік – жеке тұлғаны қалыптастырудан және оны дамытудан көрінеді.

Республикадағы жүргізіліп жатқан экономикалық бетбұрыстар әлеуметтік еңбек аясын да қайта құрған. Ұлттық еңбек нарығының көрсеткіштерінің экономикалық, демографиялық, әлеуметтік зерттеулері оның дамуына, немесе керісінше оның дағдарысына әкелетін белгілі бір үдерістердің қалыптасуын көрсетіп отыр. Ол үдерістер төмендегідей:

- Меншік формасының өзгеруімен байланысты жаңа еңбек қатынастарының қалыптасуы;
- Экономиканың қайта құрылуы;
- Жұмысшы кадрлардың көп бөлігінің материалдық өндірістен қызмет көрсету саласына өтуі;
- Қосымша еңбек саласы ретіндегі жеке секторлардың пайда болуы;
- Шетелдік жұмысшы күшін тарту;
- Әр түрлі екі кадрлық құрамның құрылуы: бұрын да болған дәстүрлі мамандықтағы жұмысшылар, және де соңғы кезде пайда болған айрықша нарықтық кәсіптегі жұмысшылар (брокерлер, дилерлер, маклерлер, аудиторлар, менеджерлер және т.б.);
- Экономиканың жекелеген салаларындағы еңбек сипатының өзгеруі (сауда, тұрмыстық қызмет көрсету және т.б.);

– Қосымша жұмыс істеу, үйде отырып жұмыс істеу, қосымша табыс көздерін жасау және іздеу;

– Жұмысбастылықты кепілдік беру, еңбек ақысын төлеу, еңбек жағдайын жасау және режимі жөніндегі мәселелерді шешудегі әлеуметтік серіктестік (жұмысшылар, жұмыс берушілер, мемлекет) жүйесін құру.

Сонымен қатар, жұмысбастылық аясындағы өзгерістер ұлттық еңбек нарығында келесідей кері үрдістердің де пайда болуына әкелді:

- Жабық жұмыссыздықтың өсуі;
- Жұмысшының кәсібилік деңгейі мен табысы арасындағы нақты байланыстардың жоқтығы;
- Жалақыны төлеудегі кешіктірулер;
- Кәсіби аурулардың және зақымданулардың өсуі (рухани ескірген жұмыс орындарының көбеюі);
- Білікті мамандардың тапшылығы, сондай-ақ оларды қажетті мамандықтар бойынша тез арада қайта даярлаудың мүмкіндігінің жоқтығы;
- Жұмысбасты халықтың жұмыс уақытын толық пайдаланбауы (ол білікті жұмысшылардың еңбек потенциалын жоғалтуына әкеледі);
- Жастар, әйелдер, мүгедектер, әскери міндетін атқарып келген әскери қызметкерлер, сондай-ақ бұрын жұмыс орындарын талап етпеген зейнеткерлер мен жасөспірімдер сынды халықтың әлейметтік-демографиялық топтарының жұмысқа тұруындағы проблемалардың қауырттығы [6].

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жыл 30тамыз // «Юрист» баспасы, Алматы 2011жыл.
- 2 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» 2011 жыл 28 қаңтардағы Қазақстан халқына жолдауы// Егемен Қазақстан, сенбі, 29 қаңтар, 2011 жыл.
- 3 Маршалл А. Принципы экономической науки. – М.: Прогресс., 1993. – Т.1. – с.453.
- 4 Берешов С. Теория занятости применительно к Казахстанской реальности // Труд в Казахстане,9/2003.
- 5 Боровик В.С., Ермакова Е.Е., Похвошев В.А. Занятость населения: Учебное пособие, Серия «Учебные пособия» – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2001. – 320 с.
- 6 Қазақстан Республикасының «Халықты жұмыспен қамту туралы» заңы. 2001жылғы 23 қаңтар N149-II

References

- 1 Khazakhstan Respublikasynyn Konstituzyasy 1995 30 тамыз // «Yurist» baspasy, Almaty 2011zhyl.
- 2 Khazakhstan Respublikasynyn Prezydenti N.A.Nazarbaevtyн «Bolashaktyn irgesyn birge halaimyz» 2011 zhyl 28 hantardagy Khazakhstan halkyna zholdauy// Egemen Khazakhstan, 29.01.2011
- 3 Marshall A. Prinzyipi ekonomicheskoi nauki. – M.: Progress., 1993. – T.1. – с.453.
- 4 Bereshov S. Theoriya zanyatosty priminitelno k Khazahstanskoï realnosti // Trud v Khazahstane,9/2003.
- 5 Borovic V.C., Ermacova E.E., Pohvoshev V.A. Zanyatost naseleniya: Ushebnoe posobyе, Serya «Ushebnoe posobyе» – Rostov-na-Donu: «Fenics», 2001.-320с.
- 6 Khazakhstan Respublikasynyn «Halykty zhumyspen hamtu turaly» Zany. 2001.01.23 N149-II